

УДК: 821.161.2:82-3

ББК: 83.3 (4 Укр) 6

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРІОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЗІ ЮРІЯ ТИСА

І. І. Залевська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Інститут філології, кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57;
тел. + 380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті на матеріалі збірок «Симфонія землі», «Шляхами віків», повісті «Конотоп» розглянуто вплив національної історіософії на специфіку художнього мислення Юрія Тиса, зроблено спробу розкрити глибинні зв'язки художньої історіософії митця з історією України.

Ключові слова: історіософія, мислення, нація, держава, народ.

Упродовж останніх десятиліть стало можливим художнє осмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України, висвітлення концептуальних засад розвитку нації, етнокультурних традицій, що є домінантними темами української прози ХХ століття. Науковий інтерес у зазначеному ракурсі становить еміграційна література, яка тривалий час замовчувалася чи була недоступною широкому колу як читачів, так і літературознавців, зокрема творчість Юрія Тиса (1904-1994).

В українському літературознавстві художня проза письменника як цілісне явище не отримала достатнього критичного осмислення. Поодинокі згадки та публікації в періодиці, присвячені творчій постаті Юрія Тиса, мають здебільшого біографічний характер. А втім, творчий доробок письменника чималий. З-під пера Юрія Тиса виходять статті, нариси, повісті, історичні оповідання. Як зазначає літературознавець М. Слабошпицький, автор «знає і латину, й польську, і німецьку, й французьку – його «україніка» багатомовна і їй, як мовиться, просто ціни немає»[6, с. 4]. Юрій Тис уміло зміщує різні часові пласти, вводить у твори відомі постаті української історії та культури, подає чимало фактології, «як письменник-історик вміло вигребує з пожовклих листків музейних архівів матеріали, та наче б то прожектором роз'яснює фрагменти віків»[8, с. 8], що спонукає до зацікавлення національною історією та міфологією. Специфіка художнього мислення автора включає різноманітні аспекти, серед яких звернення до історіософського дискурсу є найактуальнішим. З теоретико-методологічного погляду історіософія становить «усі форми суб'єктивно-спекулятивних поглядів на самотність та самотійність історії України, її народу, держави, культури та Церкви в

контексті загальнотеоретичних уявлень про всесвітню історію (її сутність, періоди, рушійні сили, роль людини тощо)» [2, с. 6]. Уміння письменника зосереджуватись навколо найболючіших проблем сучасності в історичному контексті, як перехід минулого в прийдешнє, історіософська концепція Юрія Тиса базується і на розумінні цього поняття Гегелем, власне загальних роздумах над історичними подіями, їх перебігом та закономірностями, і на працях І. Франка, що стояв на позиціях української державності та історичного оптимізму.

Про потяг до осмислення історичної тематики Юрій Тис писав у спогадах: «Змалку я цікавився військовою історією, вчитуючи всі книжки, які я міг знайти, про княжі й козацькі часи... Пам'ятаю, як важко переживав кожний наш успіх і кожну поразку під час наших визвольних воєн; дуже мені прикро було, що сам не міг брати участі у тій боротьбі...» [6, с. 3]. У прозі Юрія Тиса пріоритетне місце відводиться найбільш знаковим подіям національної історії, зокрема славній історії Галицько-Волинського князівства, визвольним змаганням під керівництвом Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Пилипа Орлика. Розмірковуючи над шляхом українського народу, який як суб'єкт історичного процесу виступив носієм національної ідеї, що нею позначаються всі періоди української історії, Юрій Тис засуджує національну пасивність і зраду, водночас обстоює ідею вільної, незалежної, суверенної держави. Своєрідність авторської історіософської концепції виражається через культ сильної особистості, героя-державника, який може повести народ на боротьбу. Так, у повісті «Конотоп» І. Виговський, маніфестуючи свою силу, виголошує: «Треба бути народом сильним, щоб здобути пошану інших» [6, с. 47]. Ця концепція узгоджується з філософією сильної держави і народу, який «не хоче буденного, стремить у висоти, до сміливості, героїства, до діл, великих і непевних, бажає пригод незвичайних, речей нездійснених і чарів оманних, які воліють «життя небезпечне, сміливе, інший світ для них – велике ніщо, матерія тлінна і не сутня; за усім тим криється справжній вищий світ, який слід пізнати. За оманною матерією існує щось високе і невідоме, але єдне їх те невловиме, що зветься «вітчизна», і заради неї вони «готові віддати життя» [6, с. 24].

Юрій Тис заглиблюється в індивідуальні генетичні складники нації, моделює образи духовно багатих українців, що відчують «зрошеність» з рідною землею, черпають з неї дух незламності, свободолюбства: «о вітчизно, в якій (...) весна краща усіх весен, де постають міста красні, як ніде у світі, і де свобода є найвищою ціною життя» [6, с. 160]. Письменник прагне повернути людині відчуття втраченої історичної пам'яті, гармонії, змальовуючи як реальних, так і вигаданих персонажів, чий вчинки і погляди на національну історію репрезентують авторську концепцію духовного відродження. Устами Старого священика з повісті «Конотоп», Юрій Тис промовляє: «Вільний, хто прозріє і побачить, що

нема України польської і московської, нема панської і козацької, а є одна-єдина для всіх нас, молодих серцем, сильних і вірних духом» [6, с. 160].

Письменник намагається відновити у свідомості бездержавної нації віру у власні сили, дати надію народу, який озброївшись «панцером органічних сил, вирослих із праінстинктів вільної людини», вірністю і витривалістю переборює усі історичні наступи, які випали на його долю. «Це міць і природний гарт – це скеля, на якій можна будувати. Це джерело сил для майбутнього [7, с. 73]. Юрій Тис усвідомлює, що ніяка чужа влада добровільно не дасть людям свободу і незалежність, тому намагається змінити спосіб мислення українців, викоринити з їхньої свідомості малоросійський дух, вплинути бодай словом на генерацію наївних дурнів, «коліщаток якоїсь потужної машини». Потрібно плекати віру в себе, власні сили, бо нерідко “друзі” виявляються сильними тільки на словах. Не випадково згадав тисяцький, що привіз листа від європейців з відмовою в допомозі Данилові Галицькому, «яку прірву бачив між словами, що плили з заль молодих ще “Альма матер”, і вчинками могутніх світу цього» [7, с. 23].

Риторичні запитання автора спонукають до дії: «Чи ви не бачите, як ми самі куємо собі кайдани от такими всілякими чужими доктринами? На вселюдські історії маємо час, їх проголосимо собі з власної, вільної хати» [7, с. 27]. Лише відновивши своє національне буття в «своїй хаті» – власній державі, людина ментально доросте до себе, до стану внутрішньої свободи. Автор намагається окреслити ті орієнтири, які б формували новий тип поведінки українців – мислячих, волелюбних і дієвих, що «понад усе цінять свободу, сприймають усі шляхетні вияви людського духа і розуміють людину повну чеснот і творчих сил» [7, с. 27].

Історіософська концепція героїв виявляється через вираження органічного зв'язку зі своїм народом, відповідальності за долю України, українців як (на превеликий жаль!) національно гнобленого народу, в якого національна ідея з'являється як форма протесту, що народжує почуття національної самосвідомості. Повнота народного характеру лідера в Юрія Тиса втілюється в постатях Богдана Хмельницького і тисяцького Богдана («Пергамени»), Пилипа та Григора Орликів («Зустріч»), лицаря Семена («Ренесанс»), астронома Брониківського («Магістер з Праги»).

В оповіданні «Поворот Барського» Юрій Тис не просто художньо трансформує образ українського філософа, а фактично виводить постать мандрівного філософа як одного з головних носіїв національного гено-типу, оригінально інтерпретує сквородинівський тип мислителя в нових історичних умовах, унікальний для історії філософської думки європейського світу. Головні елементи вчення Сквороди – дуальність буття, пізнання істини серцем і тільки через безпосереднє спілкування з природою, постійне «спокушання» людини світом – переживаються й

осмислюються Василем Барським, причому на перший план виходить особистісне шукання шляхів правди і добра. Йому незрозумілим і лицемірним видається «філософування» європейців: «Сведенборга знаю, чудна людина. По ночах розмовляє з духами померших, поручає всім вдумуватися в позагробове життя, а сам будує військові машини, збиває мамону і не пропускає ніяких нагод для тілесних розкошей. Одне проповідує, а друге чинить. Та чи це він один? Ось Руссо, Конділяк (...). Ех! Європа – наче римський Янус двообличний. Словом вправо, ділом вліво» [8, с. 78]. Українські мандрівні філософи шукають чесного шляху не лише для життя людини, але для цілої нації. Вічний рух у космосі й шукання цих шляхів змушують їх «кинути міста й академії та мандрувати по світі. Наші філософи – це пророки, серця благородні, що впоюють духа вічності, ведуть націю в далекі обрії, призначені їй найвищою силою» [8, с. 79]. І тому Барський повертається додому, до діяльного життя, до рідної землі.

Астроном Брониківський з оповідання «Магістер з Праги» також відчуває поклик рідної землі. Разом зі своїм учителем Кеплером досліджує Марс – червону планету воєн і вождів, що «від її впливу гинуть тисячі людей загибають цілі народи» [8, с. 59]. Тут, далеко від отчого дому, у дерев'яній скриньці тримає найцінніше: листи, грудку землі й засушені листки євшан-зілля. Брониківський відчуває поклик батьківської землі, повертається додому певний, що принесе користь своїм знанням математичних наук. Окрема увага приділяється автором сакральним топосам національного простору, особливо значущими серед яких є степова могила, степове привілля. У свідомості Брониківського поєднуються земля і небо, що можуть дати відповіді українцям у виборі шляху і життєвої мети. Біля кривавого Марса побачив астроном народження Нової Зорі, що сповістила про народження Богдана Хмельницького. Брониківський «довго глядів на неї, відчував, як таємне проміння вливається в його мізок, і тілом проходить дивна дрож. Він зачинив вікно, засвітив олійні каганці і почав витягати з подорожніх міхів папери і книги (...), сидів над чудними лініями й колами, і таємними, тільки астрологам відомими знаками, обрисовував гороскоп новонародженого хлоп'яти», – єдиного сина гордої і щасливої пані Хмельницької, що нарекла його іменами славних козаків діда і прадіда – Богданом-Зиновієм.

В оповіданні «Зустріч» Вольтер уже говорить про славу Богдана Хмельницького, Мазепи і Пилипа Орлика, бо ніколи «не бракло козацькій нації великих людей». Капітан Бартель шукає зустрічі з Вольтером, дізнавшись, що той задумав писати історію короля шведів Карла XII, аби передати листа від батька. Така жадана розмова відбулась, і капітан шведської гвардії відкрив своє справжнє ім'я – Григор граф Орлик, син Пилипа Орлика. Він знайшов у Вольтерові одностудця, що діє любов'ю до народу і кров'ю серця: «Ви, любий пане, теж боретеся проти цілого світу, а ваші союзники ті самі, що мої, наші внуки і правнуки» [8, с. 106].

“Україна завжди прагнула до волі”, – так закінчується оповідання Юрія Тиса. Ці слова написав Вольтер у своїй “Історії Карла XII», дослідивши з прискіпливістю історика й філософа всі перипетії козацької боротьби за незалежність. Історичні документи про події протистояння Мазепи й Петра передав Вольтеру в 1730 році саме Григорій Орлик. Невідомі свідчення сина гетьмана були знайдені поміж двома світовими війнами у бібліотеці-архіві замку Дентевіль (Східна Франція), що належав дружині генерала Григора Орлика, сина гетьмана Пилипа Орлика Лізет Дентевіль. А романтичне знайомство Бартеля і мадемуазель Лізет стало зав’язкою оповідання “Зустріч”.

Націософська ідея – це духовний зв’язок усіх минулих, сучасних і майбутніх поколінь нації, тож виступаючи для етносу вічним феноменом, національна міфологема є «не лише бажаним, але й дійсним, тим, що супроводить людину все її життя, входить у світ етнічного підсвідомого. Звідси випливає її можливість розуміти пов’язання з константами національної культури або архетипами, які можна розуміти як певну світоглядну основу, на якій базується культуротворчість представників етносу» [5, с. 45]. Юрій Тис, відтворюючи події, в яких зчитується те історичне тло, що спонукає нас до роздумів, примушує мислити, робити певні типологічні зіставлення та висновки. В оповіданні «Країна болот і лісів» автор, застосовуючи риторичні запитання, концентрує увагу читачів на сприйнятті важливої думки, змушує подумати над вічними цінностями душі, «розглянути ті підсвідомі сили, що донині зуміли задержати спільні містичні дії Різдва, спільні ночі свята весни. Ті самі пісні прадідів і ту саму глибоку хліборобську культуру. Чи не вона саме, ця культура, що стояла в Україні на незрівняній висоті в добі Трипілля... є якраз джерелом внутрішньої сили українців» [7, с. 73]. Письменник, полемізуючи з читачем, намагається налаштувати його на емоційне піднесення та пошук відповідей на запитання: «а все ж, чи не шукати нам в ірраціональних потугах, захованих в духовності української людини» [7, с. 73].

Поруч із потужною символікою таких природних топосів як степ, могили і Дніпро, у відображенні національного простору надзвичайно важливу роль відіграє образ української хати, що також функціонує на кількох художніх рівнях, постаючи і як головна цінність життя людини, і як збірний образ цілої країни. Одночасно з безпосереднім баченням української хати як осердя національного світу Юрій Тис вводить і символічне наповнення образу, прирівнюваного до державного цілого. Велич, краса і могутність землі, яку живлять води Дніпра, є разом із тим причиною спустошливих воєн, що терзають тіло України, знищують домівки українців. Неодноразово автор описує страхітливі події, які змушували його народ залишати рідні хати, щоб рятуватись десь у лісах від ворога. Такі «лісові люди» зображені у творі «Пергамени». Галицька волость нагадувала пустку, адже люди поселилися в лісах, серед турів і рисів, ховаючись від страшних нападів ханських слуг, а дітям розпові-

дали “про лани золотої пшениці, про солом’яні хати й веселі млини, про спокійне колись і розумне життя” [8, с. 13]. А в оповіданні «Поворот Барського» український філософ з жалем констатує: «...хати наші недо-вго стоять. Усе руйнують війни і грабежі військові» [8, с. 80].

Автор історичного твору прагне, щоб події якомога точніше й повніше відповідали дійсності, зокрема й деталі побуту, обстановка, зброя тощо. Оповідання Юрія Тиса можна розглядати і як своєрідне зведення інформації про специфіку зображуваних часів, звички, торгове життя, історичний колорит, позначений на елементах одягу, засобів пересування, тонкощів дипломатичних стосунків. Власне в осмисленні національного в художніх творах Юрій Тис вдається до прийому «етновизначення», тобто відтворення колориту, що відрізняє український етнос від інших. А це, окрім мови, міф, символіка, фольклор. Розповідаючи про таємну раду в королівському теремі в Дорогичині («Пергамени»), автор детально виписує зброю поважних радників Данила Галицького, що спирали свої кремезні руки на мечі й червоні щити, на яких були „вирізьблені леви і грифи, і ведмеді – знаки королівських земель”. Але були на зброї знаки, невідомі нікому, що „сягали початками таємних легенд старих родів, знаки прадавніх скитських володарів (...), родів сірої давнини, славетних і боєвих як тури, стійких і кріслатих як дуби, хижих і сердитих як рисі” [8, с. 20].

У цьому ж творі зустрічаємо колоритно виписану картину ворожіння мудрих старців. Саме міф у поєднанні з архетипом і символом є одними з давніх способів узагальнення реального життя і людського буття, в них центрується народна психологія, форма мислення, отже, вони дають письменникові благодатний матеріал для осягнення глибинних, позасвідомих пластів національного менталітету. Архетип «мудрець» в українців має потужний потенціал у передачі національного, у відтворенні філософського розуміння життя, національного побуту, історичних подій. Грунтовне знання історичної літератури дозволило Юрію Тису відчутти і творчо осмислити сутність багато в чому трагічно означеного мислення як явища національної свідомості. Не випадково в оповіданні «Ренесанс» автор акцентує увагу на моралі жінки-українки: «У вас іде боротьба за владу, боротьба розбійних рицарів, в нас – за життя, за існування. Через те наші жінки стоять у важкі часи побіч своїх мужів» [8, с. 42].

Характерним визначальним чинником остаточного самоствердження героїв оповідань Юрія Тиса стає цілковите сприйняття серцем абсолютної любові до України, прагнення возвеличувати її. Князь Костянтин (оповідання «Ренесанс») вирішив привести на руські землі майстрів, будівничих, щоб оживити новим мистецтвом землю “на вічну славу собі, на користь і гордість далеким нащадкам”. Рицарю Семену випала честь вивчати нові науки Італії, провадити дискурси з філософами, поетами, а, зрештою, привезти з дальніх земель у рідний край видатних творців. Бачив він “обличчя Святого Отця, нововибраного Олексі Шос-

того”, реформатора Савонароля, два рази “стискав руку знаменитого й чудного Леонардо да Вінчі”, слухав новини “про мореплавця Колюмба, що відкрив нову землю з чудними людьми”, про вченого “Копернікуса, що проповідував єретичні науки”. Семенові аж лячно ставало, йому більше подобалися ті, що творили ренесанс давнього Риму, захоплювалися “древніми різьбами й розбивали кайдани, накладені на людський дух” [8, с. 32]. І згадував Семен про талановитих руських майстрів – Андрія, що розмалював у Люблині замкову каплицю короля Ягайла, вавельську церкву, також розмальовану руськими майстрами. Як і митці Ренесансу, вони “не визнавали забобонів і духовної неволі” [8, с. 39].

Вельми цікавою видається розмова Семена з молодим художником Дюрером про орди зі сходу і півночі, що спустошують українську землю, а все ж таки українці “невпинно будують своє рисорджименто” [8, с. 43]. Доречним тут видається міркування О. Забужко: “Синтетичний погляд на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в соціальному часі й (соціалізованому) просторі континуум і водночас як на суб’єкта всезагального історичного процесу ми називаємо національною ідеєю” [1, с. 11]. Як ми вже спостерегли на матеріалі різних оповідань, дуже цікавими у відтворенні національного у Юрія Тиса стають імена – відомі широкому загалу імена історичних осіб, представників культури і науки. Їх використання в художніх творах спричиняється до появи поза текстових зв’язків з національною і загальнолюдською культурою. Дюрер “проорокує” долю українській нації, яка зміниться тільки-но “мине на небі констеляція риб”, що приносить боротьбу з усіма, хто противиться творенню спільних цінностей: “Під загибель віри й любови увійде наша земля у знак водяника з амфорою і тризубом”. Семен перепитав: “Тризубом?”. Дюрер ствердно відповів, наголосивши, що саме тоді прийде справедливість, “погинуть загарбники й лиходії, і народи, що страждали, що боролися за правду, увійдуть на світову арену із сьайвом перемоги на чолі” Семен раніше ніколи не розмовляв “про грядущі віки”, про часи, в яких губилася думка: “Чи будуть тоді існувати татари, Золота орда, московини? Чи будуть далі винищувати його країну?” [8, с. 43].

Юрієві Тису вдалось поєднати в єдину художню цілісність конкретику людської долі й специфічні риси національної ментальності, тобто закони світовлаштування, що реалізуються у формах народного світогляду, і закони індивідуальної долі героїв. Національний характер, доводить своїми творами автор, завжди відкритий майбутньому і має здатність до змін, однак, втративши ґрунт у минулому, він втрачає свою життєву силу. Використовуючи теми та сюжети значущого українського минулого, Юрій Тис зумів актуалізувати болючі проблеми української нації, втілити ідеї боротьби українського народу за національне, соціальне і політичне визволення.

Література

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст / О. Забужко. – К.: наукова думка, 1992. – 156 с.
2. Кислюк К. В. Історіософія в українській культурі. Від концепту до концепції / К. В. Кислюк. – Х.: ХДАК, 2008. – 288 с.
3. Маринюк В. Національна ідея як онтологічний та гносеологічний феномен / В. Маринюк // Українська національна ідея: реалії та перспектива розвитку. – Львів: Інститут народознавства НАН України 1999. – Вип 1. – 230 с.
4. Нахлік Є. Проблема історіософічності Шевченкової поезії / Євген Нахлік // ДОЛЯ – LOS – СУДЬБА: Шевченко і польські та російські романтики/ НАН України, Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів, 2003. – С. 181-193. – (Серія «літературознавчі студії». – Вип.8).
5. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К.: Знання, 1998. – 250 с.
6. Тис Ю. Конотоп // Юрій Тис. – К.: Ярославів Вал, 2005. – 208 с.
7. Тис Ю. Симфонія землі // Юрій Тис. – Буенос Айрес: Вид-во Миколи Денисюка, 1951. – 127 с.
8. Тис Ю. Шляхами віків // Юрій Тис. – Вінніпег: Українське видавництво, 1951. – 126 с.
9. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К, 1986. – Т.45. – С. 276-285.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 19.03.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.,
д.ф.н., професором Луцак С.М.*

FEATURE SHISTORIOSOPHICAL THINKING IN THE PROSE BY YURIJ TYS

I. I. Zalevska

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
Department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. + 380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article deals on the material "Symphony earth", "Through the centuries" story "Konotop" The influence of history on the specific national artistic thinking Yuriy Tys attempt to uncover the deep ties of history of art of the artist to the history of Ukraine.

Key words: *historiosophy, thinking, nation, state, nation.*